

V PRLEKIJI IN PREKMURJU TER PRI PORABSKIH SLOVENCIH

Dvodnevno strokovno ekskurzijo Slovenskega enološkega društva smo začeli na desnem bregu Mure v Veržeu. Tam deluje Zavod Marianum in od maja 2007¹ tudi Center DUO (Center za domače in umetnostne obrti). Njegov namen je, da se v učnih delavnicah (zaenkrat je za te potrebe postavljena kovaška delavnica) s praktičnimi izkušnjami omogoči zainteresiranim posameznikom pridobiti nacionalne poklicne kvalifikacije. Poleg izobraževanja se Center ukvarja z ohranjanjem, dokumentiranjem in oživljanjem rokodelske dediščine v Pomurju in Podravju. V Centru že najdemo rokodelske izdelke pomurskih in podravske izdelovalcev, ki jih obiskovalci lahko tudi kupijo. Naša kolegica Tatjana Vokić in Ivan Kuhar pa sta nam predstavila tudi evropski projekt Rokodelska akademija, ki skrbi prav za rokodelce, v njem pa sodeluje deset slovenskih in madžarskih partnerjev.

Nato smo se odpravili na prekmursko stran k Ciganom v naselje Kamenci v občini Črenšovci. Tam nam je vaški poglavar Ludvik Levačič predstavil romski muzej in pripovedoval o življenju Romov v Črenšovcih ter projektih, ki se odvijajo v njihovem naselju (Evropska pot romske kulture in dediščine, tradicionalni tabori v naselju Kamenci za Rome in Nerome).

Naslednja ogledna točka je bila občina Velika Polana, evropska vas štokelj² (čeprav v tem času nismo videli prav nobenega *štrka* več), kjer smo si najprej ogledali domačijo Miška Kranjca, ki nam jo je predstavila Melita Kranjec. Domačija oziroma hiša je kombinacija spominske sobe – pisateljeve delovne sobe s knjižnico, galerije s pisateljevimi oljnimi platni in fotografijami ter sobe, ki nam pove več o Veliki Polani. Leta 1934 se je Miško Kranjec kot priznan pisatelj vrnil v Veliko Polano in med letoma 1934 in 1935 tu urejal časopis *Ljudska pravica*.

V sosednji vasi deluje Podoželsko razvojno jedro Pomelaj,³ zadruga za razvoj podeželja, ki na eni strani povezuje interese podeželskega prebivalstva, na drugi pa iniciative in možnosti lokalnih skupnosti, razvojnih institucij in drugih nosilcev razvoja. Osnovna dejavnost zadruga je ustvarjanje podpornega okolja za zagotavljanje boljših pogojev posameznikom na podeželju, ki so se znašli zunaj gospodarskih tokov. Zadruga deluje po principu inkubatorja, ki omogoča vključenim posameznikom pomoč v vseh fazah podjetniškega procesa – od informiranja in motiviranja, usposabljanja, pomoči pri ustvarjanju pogojev za registracijo

dejavnosti do trženja in zagona dejavnost – in to v dejavnostih, ki jih razvija zadruga. Prva dejavnost, ki jo je zadruga začela razvijati, je dejavnost domačih obrti – predvsem pletenje izdelkov iz koruznega ličja in rogoza ter lončarstvo. Pri snovanju izdelkov se zgledujejo po tradiciji, vendar pa vsak izdelek tudi posodobijo. Druga dejavnosti, ki je že uvedena, je dejavnost peke peciva in kruha po tradicionalnih recepturah, zadruga pa je že pridobila tudi certifikat za ekološko peko. Zadruga zaposluje tri osebe, poleg direktorice še dve mentorici – eno za pletenje izdelkov iz naravnih materialov, drugo pa za peko peciva in kruha, pogodbeno pa je za izvajanje določenih aktivnosti povezana z zunanjimi izvajalci (izobraževalci, etnologi, oblikovalci, marketingom). Z zadrugo pa je s pogodbami o odkupu izdelkov povezanih 60 kooperantov, poleg socialnih podjetnikov – teh je 48, še drugih članov zadruga s statusom osebnega dopolnilnega dela, dopolnilne dejavnosti na kmetiji, samostojnih podjetnikov (mlinar, medicinar, izdelovalec izdelkov iz lesa ...).

V občini Turnišče smo se ustavili na dveh lokacijah. Najprej smo si ogledali Ancovo galerijo, bogato etnološko zbirko predmetov, ki sta jih leta 1994 začela zbirati Boris Kučko in Gorazd Bence ter jo leta 2008 odprla za javnost. Zbirka je v hiši Kučkovih, kjer v spodnjem prostoru lahko vidimo že skoraj meščansko jedilnico in salon turniškega organista in učitelja. V zgornjih prostorih so razstavljeni predmeti rokodelskih dejavnosti, čevljarska delavnica, kmečko orodje, kuhinjsko lončeno posodje, pohištvo, vinogradniški predmeti, predmeti o sezonskem delu ter ambientalno postavljen del gostilne (šank) in stara »farovška« kuhinja iz domačega župnišča. Zbirko nam je predstavil Gorazd Bence.

Preko ceste stoji Kovačeva domačija, ki sta nam jo predstavili Suzana Kučko in Tončka Gjerkeš. Gre za panonski tip cimprače iz leta 1877, ki združuje stavbno dediščino panonske ravnice in zgodovinski spomin, saj se je v njej rodil narodni heroj Štefan Kovač, ki so ga oktobra leta 1941 ustrelili madžarski orožniki in je bil prijatelj in somišljenik Miška Kranjca. Po madžarski okupaciji Prekmurja je kot ilegalec začel organiziran upor proti fašistični okupaciji. Domačija je v zasebni lasti družine Kovač, ki zanjo tudi skrbi in je bila leta 2000 tudi obnovljena. Na domačiji potekajo različne delavnice in prireditve, lastniki pa želijo, da je čim bolj vpeta v domače okolje in da z njim tudi živi.

Ob koncu dneva smo se odpravili še v Lončarsko vas v Filovce, ki je bila leta 2005 ustanovljena kot zavod. Njena zgodovina sega v čas, ko je v vasi lončarila skoraj vsaka tretja hiša, ustanovljena pa je bila z namenom, da nadaljuje bogato izročilo prednikov ter ohrani spomin na lončarsko dejavnost (v 20. stoletju je v vasi lončarilo 74 lončarjev!). Še posebej pomembno je, da si Lončarska vas Filovci prizadeva rekonstruirati in ohraniti ter rešiti pred propadom poslednje cimprane hiše. Vas nam je predstavil Tomi Bojnec s poudarkom na črnem oziroma redukcijskem žganju, z bogračem pa nas je pogostila družina Bojnec, ki ga je za nas v črni kuhinji v eni izmed cimpranih hiš skuhal njen lastnik Alojz Bojnec. Lončarska vas Filovci je bila prejemnica Murkove listi-

1 Zametki centra segajo do dveh domačinov, Antona Puščenjaka in dr. Franca Kovačiča, ki sta v začetku 20. stoletja želela, da bi se v Veržeu oblikovala ponudba vzgoje in izobraževanja zlasti za kmečko-delavsko mladino.

2 Število belih štokelj v celotnem naselitvenem območju nezadržno upada. Iz nekaterih srednje- in zahodnoevropskih držav je ta ptica že povsem izginila. V rdečem seznamu ogroženih ptic gnezdil Slovenije je bela štoklja – *štrk* uvrščena v kategorijo močno ogroženih vrst, v Evropi pa v skupino ranljivih vrst SPEC 2.

3 *Pomelaj* v prekmurščini pomeni tistega, ki je v mlin nosil mlet žito oziroma tisti, ki je v mlinu mlet svoje žito.

* Jelka Pšajd, univ. dipl. soc. kult. in etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Pokrajinski muzej Murska Sobota. 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, E-naslov: jelka.psjad@guest.arnes.si; Dr. Katalin Munda Hirnök, univ. dipl. etnol. in prof. slov. jezika s književnostjo, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za narodnostna vprašanja. 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, E-naslov: katalin.hirnök@guest.arnes.si

Kovačeva domačija – rojstna hiša narodnega heroja Štefana Kovača.
Foto: Irena Destovnik, Nedelica, 10. 10. 2009

Srečanje s ciganskim poglavarjem v naselju Kamenci.
Foto: Vito Hazler, 10. 10. 2009

ne v letu 2008. Že v temi smo se odpravili preko Goriškega in mejnega prehoda Martinje v Porabje.

Novice v slovenskih medijih o slovenski manjšini v Porabju so bile do nedavnega prej negativne kot pozitivne. Laična in strokovna javnost je v začetku leta z zaskrbljenostjo spremljala na primer novico o možnem zaprtju edinega slovenskega muzeja na Madžarskem, Muzeja Avgusta Pavla v Monoštru. Strokovna ekskurzija, t. i. »rajža«, nas je po sedmih letih⁴ ponovno popeljala v Porabje. Vse, kar smo videli, slišali in doživeli med Slovenci onstran Srebrnega brega nas je prepričalo, da se razmere (tudi) na muzejskem področju izboljšujejo, razvijajo in da si manjšinske strukture in posamezniki v spremenjenih političnih okoliščinah po vstopu Madžarske in Slovenije v Evropsko unijo in po uvedbi šengenskega območja s svojo vitalnostjo uspešno utirajo pot.

Naše porabsko popotovanje smo začeli z obiskom na Generalnem konzulatu Republike Slovenije, ki ima od odprtja leta 1998 pomembno vlogo ne le pri vsestranskem medsebojnem povezovanju obeh držav, temveč tudi pri povezovanju slovenske manjšine z državo matičnega naroda. Program smo nadaljevali v Slovenskem domu,⁵ kjer sta nas že čakala Marijana Sukič, glavna in odgovorna urednica časopisa *Porabje*, in Jože Hirnők, predsednik Zveze Slovencev na Madžarskem. Po predstavitvi bogatega delovanja Slovenskega doma smo si ogledali dokumentarni film »Porabje nekoč in danes« s komentarji in prevodi narečnih besedil Marijane Sukič. Film nas je v prvem delu seznanil z zgodovino, gospodarstvom, demografijo, novo parkovno ureditvijo območja (Porabje je del Narodnega parka Őrség in trideželnega parka Goričko-Raab-Őrség). Drugi del dokumentarnega filma pa

se osredotoča na predstavitev Monoštra in vseh sedmih slovenskih vasi s poudarki na elementih prepoznavnosti posameznega kraja (prisotnost pomembnejših kulturnih in etnoloških objektov, manjšinskih organizacij, kulturnih skupin; predstavitev duhovnikov, domačih piscev ter ljudskih šeg in običajev). Naslednja točka programa je bil ogled Muzeja Avgusta Pavla. Muzej od leta 1983 domuje v t. i. »Štajerski hiši«, ki obiskovalcem in mimoidočim že od daleč pade v oči tudi zaradi prelepih pelargonij. Micka Svetec, skrbnica muzeja, nam je na kratko predstavila prekmurskega rojaka Avgusta Pavla, po katerem je bil muzej leta 1986 poimenovan, in Karla Gašparja, katerega podarjena zbirka iz slovenskih vasi (blizu 500 predmetov) danes sestavlja osnovni fond muzeja. V muzeju so na ogled tri stalne razstave (Slovenci v okolici Monoštra, Lončarstvo v jugozahodnem Prekodonavju, Najdbe iz monoštrskih grobov) in občasna razstava o ženskih rutah in predpasniku, ki je bila postavljena ob 25-letnici ustanovitve muzeja. Kot novost je treba omeniti ogledni depo,⁶ ki so ga junija 2009 odprli s finančno podporo madžarskega Ministrstva za šolstvo in kulturo. Med 1.400 predmeti iz muzejske zbirke je razstavljenih 200, 1.200 predmetov pa je shranjenih v depozitu in so od poletja dosegljivi ne le za raziskovalce, temveč tudi za obiskovalce. Kot pomemben podatek za nadaljnji razvoj muzeja je treba omeniti projekt Doživetje prostora,⁷ pri katerem kot partnerji sodelujejo Muzej Avgusta Pavla, Pokrajinski muzej Murska Sobota in lendavski muzej. To so strnjene podatki o muzeju, ki jih je za naš obisk v pisni obliki pripravila etnologinja Marija Kozar-Mukič.

Nato smo se sprehodili do baročne cerkve, ki je kulturni simbol mesta, in gledališke dvorane. V cerkvi, ki so jo v letih 1748–1764 zgradili po načrtih Franza Antona Pilgrama, so freske slikarjev Stephana Dorffmeistera st. in Stephana Dorffmeistera ml. z motivom znamenite monoštrske bitke iz leta 1664. Gledališka dvorana je pomembno središče tako domačih kot mednarodnih

⁴ Slovenski etnologi so nazadnje v organizirani obliki obiskali Porabje leta 2002, ko je v Monoštru v organizaciji Slovenskega etnološkega društva in v soorganizaciji manjšinskih struktur na Madžarskem potekal posvet Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah. Omenjeni posvet je bil drugi v nizu šestih posvetov v zamejskem prostoru.

⁵ Odprtje Slovenskega kulturnega in informacijskega centra, t. i. Slovenskega doma leta 1998 je še posebej pomembno za slovensko manjšino. V objektu so poleg konferenčne dvorane, restavracije in razstavnega prostora še sedež Zveze Slovencev na Madžarskem, uredništvo časopisa *Porabje*, Radio Monošter in manjša knjižnica s kabinetom za svetovalca za slovenski jezik.

⁶ V oglednem depozitu so predmeti razvrščeni po skupinah. Največja je Gašparjeva zbirka keramične posode, številčna je zbirka sodarskih orodij monoštrske dinastije Fénusz in zbirka kovaških orodij, ki jo je muzeju podaril Endre Máthé. Večje tematske skupine so označene z dvojezičnim, madžarsko-slovenskim napisom.

⁷ Projekt je bil odobren v okviru Operativnega programa Slovenija–Madžarska 2007–2013.

Zbirka o železni zavesi oziroma »soudački muzej«.
Foto: Vito Hazler, Števanovci, 11. 10. 2009

Udeleženci rajže pred Malim Triglavom v Andovcih.
Foto: Karel Holec, 11. 10. 2009

kulturnih in tudi znanstvenih dogodkov. Kot primer naj omenim, da je med 1. in 3. oktobrom prav v tej dvorani potekal 20. slavišni kongres z naslovom Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi.

Iz Monoštra smo pot nadaljevali v južni del Porabja. V Števanovcih smo si ogledali muzejsko zbirko o železni zavesi oziroma »soudački muzej«, kot ga imenujejo domačini. Muzejsko zbirko so odprli 1. decembra 2007 v obnovljeni stražnici, kjer so predstavljeni predmeti iz življenja vojakov, ki so varovali mejo madžarske države. Muzejska zbirka »na prepričljiv način ponazarja takratno življenje ob meji, ki so ga preživljali mladi madžarski vojaki v času služenja vojaškega roka ter hkrati govori tudi o neprehodni ločnici med ljudmi ob meji, s katero so bile nasilno pretrgane družinske in prijateljske vezi. Zastrazena in neprehodna meja je vplivala tudi na popolno ločitev slovenske in madžarske manjšine od matičnega naroda ... Z letom 2007 smo mejno kontrolo dokončno odpravili, spet lahko pešačimo in tudi kolesarimo ob meji brez strahu, da nas bo prestregel stražar iz zasede«, lahko beremo na spletni strani Krajinskega parka Goričko. Gospod Merkli, skrbnik muzejske zbirke in nekdanji graničar, nas je s prve roke seznanil s funkcijo bodeče žice in o incidentih na meji v času železne zaves, ki so se nemalokrat končali tragično. V kontekstu življenja ob železni zavesi je treba omeniti pomemben dogodek, povezan z literarnim ustvarjanjem porabskih Slovencev, in sicer prvi porabski roman z naslovom *Črnošolec*,⁸ ki je pripovedna rekonstrukcija grozljivega in do danes nepojasnjene umora gornjeseniškega mladeniča Marcija Lončarja v času Informbiroja.

Besedila v muzejski zbirki o železni zavesi so zaenkrat le v madžarskem jeziku. Med cilji projekta Sosed k sosеду v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Madžarska 2007–2013, v katerem kot partner sodeluje Razvojna agencija Slovenska krajina / Szlovén-vidék Gazdaságfejlesztő Kft, je tudi prevod besedil v slovenski jezik; podatki namreč kažejo, da je sedemdeset odstotkov obiskovalcev iz Slovenije. Iz Števanovcev smo se odpeljali na Verico, kjer nam je vnuk Karla Dončeca,

pokojnega lončarja, mojstra ljudske obrti, razkazal spominsko sobo in lončarsko delavnico.

Zadnja postaja naše ekskurzije je bila najmanjša slovenska vas v Porabju, Andovci. Podatki kažejo, da so imeli Andovci pred stoletjem 350 prebivalcev, leta 2000 pa jih je bilo le še 58. Takrat so vaščani postavili svojevrsten in pomenljiv Spomenik živim in vanj vklesali imena takratnih prebivalcev. Razveseljivo je, da se je število Andovčanov od takrat do danes povečalo. Po ogledu spomenika smo se napotili na tako imenovano Porabsko domačijo, 150 let staro porabsko hišo z lončeno pečjo, ki so jo Andovčani uredili v muzej na prostem. V njej je tudi sedež Porabskega kulturnega in turističnega društva Andovci. Predsednik omenjenega društva Karel Holec⁹ je za nas pripravil porabsko »pálinko« in porabske dobrote, ki so nas čakale v skednju stare domačije. Na dvorišču domačije poleg Malega Triglava,¹⁰ ki je še ena andovska znamenitost, nas je Karel Holec seznanil z delom društva in nam v andovskem narečju prebral zgodbo *Smrt iz Andovskih zgodb / Andovskih prpovejstí*. Za Holčevno narečje pisanje je značilno, da teme za svoje zgodbe črpa iz vaškega okolja, fokusira pa se na njegove posebnosti in na v njih živeče posebnosti. Ko je sonce začelo zahajati za Mali Triglav, smo se poslovili od gostitelja in se čez nekdanji mejni prehod Verica-Čepinci napotili proti Ljubljani.

Vtise s strokovne ekskurzije bi sklenila z naslovom zbirke esejev *Tudi to je slovensko Porabje*.¹¹ Porabje se spreminja, dejstvo pa je, da je obisk Porabja in njegovih prebivalcev naredil močan vtis na člane Slovenskega etnološkega društva in Društva slovensko-avstrijskega prijateljstva, ki so se nam pridružili.

⁸ Avtor romana je Francek Mukič. Roman je izšel pri založbi Franc-Franc v Murski Soboti leta 2005 v porabski inačici (*Garanoncijaš*), 2007 v knjižni slovenščini (*Črnošolec*) in 2008 v madžarščini (*A garabonciás*).

⁹ Karel Holec je fotograf, pisec časnikarskih in krajših leposlovnih del. Je avtor publikacije *Andovske zgodbe/Andovske prpovejstí*, ki je izšla leta 2003 v knjižni zbirki Med Rabo in Muro. V zadnjih letih se na razstavah na Madžarskem in v Sloveniji uveljavlja kot umetniški fotograf.

¹⁰ Mali Triglav je skala, ki jo je vasi podaril Triglavski narodni park. V postavku skale so vzdani manjši kamni iz vseh sedmih porabskih vasi in tudi iz treh večjih mestnih jeder (Szombathely/Sombotel, Budimpešta, Mosonmagyaróvár) zunaj območja avtohtone poselitve, kjer živijo Slovenci.

¹¹ Valerija Perger, *Tudi to je slovensko Porabje/Ezek mind ti vagytok – Rába-vidéki szlovének* (Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem, 1995), 90 str.